

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА ЯК ПРОВІДНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ

У статті розкритий управлінський підхід до керівництва самостійною роботою студентів як складової процесу підготовки фахівців. Викладені основні положення планування, організації, мотивації, контролю і оцінки самостійної роботи студентів.

Життя людини як соціальної істоти неможливе без інформації, що дає уявлення про оточуючий світ, допомагає орієнтуватися у ньому, змінювати його і себе. Життя у соціумі – це процес отримання, обробки, використання та продукування інформації. Від народження до кінця земного шляху він супроводжує людину й особливого значення набуває у професійній діяльності. З розвитком суспільства все актуальнішою стає проблема підвищення ефективності цього процесу. Саме до неї знову і знову повертаються науковці і практики.

Одним із завдань процесу навчання є отримання знань, тобто оволодіння певною інформацією. Однак для повноцінної життєдіяльності цього недостатньо – важливо ще і вміти використовувати набуті знання на практиці, а також поповнювати новою інформацією і продукувати її. Це має особливе значення у професійній діяльності. Швидкі темпи розвитку суспільства, глобальна його інформатизація зумовлюють необхідність удосконалення процесу набуття знань і практичних навичок, особливо професійних.

Особливість підготовки фахівців полягає у тому, що необхідно орієнтуватися на майбутнє, враховувати тенденції і динаміку змін у суспільстві, галузях економіки, розвитку особистості. В умовах України важливо враховувати необхідність інтеграційних процесів у світове співтовариство. Вивчення досвіду країн Європи у галузі освіти, прогнозування тенденцій її розвитку спонукає до впровадження засад Болонського процесу у підготовку фахівців. Перші кроки у цьому напрямку показали його достоїнства і недоліки, однак очевидно є необхідність перебудови процесу навчання в українських ВНЗ на основі зростання частки самостійної роботи студентів.

Самостійна робота була і є предметом дослідження багатьох учених (Ю. Бабанський, В. Бондар, В. Буряк, Н. Герман, А. Мороз і багато інших). Викладачі ВНЗ усвідомлюють значущість і неоднозначність у підходах організації самостійного отримання знань студентами, а також необхідність пошуків нових варіантів рішення цієї дидактичної проблеми. В наукових публікаціях розглядаються різні її аспекти: змістовний, організаційний, технологічний, інформаційний і т. д.

Не менше актуальним, на нашу думку, є управлінський аспект. Це пов'язано насамперед з тим, що процес навчання завжди має доцільний характер, а отже, вимагає управління. Крім того, в сучасному навчальному процесі у вузі змінюються акценти в роботі викладача, який визначає основні напрями вивчення дисципліни, ставить перед студентами завдання і є основним координатором і консультантом.

Мета статті – характеристика змісту та особливостей управлінського підходу до керівництва самостійною роботою студентів.

Управління самостійною роботою необхідно розглядати в двох площинах: управління на рівні адміністрації (в масштабах вузу, факультету, кафедри) і на рівні викладача, оскільки педагогічна діяльність неможлива без реалізації основних управлінських функцій: цілепокладання, планування, організації, мотивації, контролю, постійного прийняття рішень. Для забезпечення ефективності самостійної роботи студентів обидва рівні важливі.

Метою самостійної роботи студентів є отримання знань, набуття умінь і навичок. Найважливішими характеристиками її є:

- самостійний характер роботи студента з навчальним матеріалом;
- різноманітність форм діяльності студентів в процесі пошуку необхідної інформації;
- реалізація індивідуальних здібностей і можливостей студентів;
- індивідуальний, творчий підхід до організації самостійної роботи;
- самостійна робота формує у майбутнього фахівця не тільки навички самоосвіти, а й

мотивацію до неї;

– самостійна робота сприяє самооцінці знань студента, отриманих на лекціях, семінарських і практичних заняттях і доповнення їх шляхом самостійного вивчення матеріалу тощо.

Викладач визначає або конкретизує цілі вивчення навчальної дисципліни, окремих тем, форм і методів, які використовуються в роботі із студентами, в тому числі самостійної роботи.

Досягнення поставлених цілей певною мірою залежить від планування. Завдання планування самостійної роботи студентів полягають у визначенні змісту, впорядкуванні і систематизації самостійної навчальної діяльності, раціональному використанні часу, навчальних і матеріально-технічних ресурсів. Воно повинно відповідати структурно-логічній схемі процесу підготовки фахівця і ґрунтуватися на принципах цілісності, наступності, оптимізації. Існує комплекс планів, які покликані забезпечити систематичну самостійну роботу щодо вивчення навчального матеріалу кожним студентом протягом усього часу його навчання у вузі.

Планування самостійної роботи студентів в кожному конкретному ВНЗ має свої особливості, враховує специфіку як навчального закладу, так і спеціальності. Важлива не кількість планів, а їх зміст, узгодженість і збалансованість обсягів робіт і часу, реальність виконання, забезпечення необхідними ресурсами. Планування має базуватися на принципах системності, комплексності, послідовності. Ефективність самостійної роботи залежить і від виконання планів.

У педагогічному керівництві самостійною роботою студентів велике значення набуває організація як функція управління. Вона включає: визначення змісту самостійної роботи студентів відповідно до навчальної програми, рівня початкових обов'язкових знань, навичок самостійного їх отримання, індивідуальних особливостей студентів. На цьому етапі визначається перелік тем, питань для самостійного вивчення, формулюються завдання; визначаються обсяги самостійної роботи (відповідно до навчального плану, навчальної і робочої програми, індивідуальних потреб і побажань студентів); створюються умови для самостійної роботи студентів – забезпечення навчально-методичною літературою, створення робочих місць в читальних залах, навчальних кабінетах, лабораторіях; забезпечення персональними комп'ютерами і програмним забезпеченням, доступу до Інтернету; здійснюється організація консультацій викладачів, визначення тривалості робочого часу читальних залів, навчальних кабінетів, бібліотек; забезпечення кожного студента з усіх навчальних дисциплін переліком джерел інформації, який включає навчальну і наукову літературу, нормативні акти, довідники, методичні вказівки, періодичні видання, електронні навчальні посібники, наочність і лабораторне устаткування й ін.; нормування робочого часу і узгодження навантаження (зокрема обсягів матеріалу) з усіх дисциплін, що вивчаються, на тиждень, семестр.

Організація самостійної роботи студентів передбачає також встановлення взаємодії педагога із студентом, розробку критеріїв оцінки самостійної роботи і доведення до відома студентів всієї необхідної організаційно-методичної інформації. Реалізація цієї функції педагогічного керівництва вимагає організаторських здібностей, знання вікових і індивідуальних особливостей студентів, їх можливостей, інтересів, потреб, а також відповідного матеріально-технічного, методичного і інформаційного забезпечення, що вимагає відповідних наукових досліджень, які дозволять підвищити ефективність самостійної роботи.

Загальновідомо, що на ефективність навчального процесу істотно впливає мотивація студентів. Розрізняють мотивацію внутрішню і зовнішню. Остання здійснюється викладачем, однокурсниками, громадською думкою, суспільними цінностями і т.д. Внутрішня мотивація – це самоспонування студента до навчання, поглиблення знань.

У системі педагогічного керівництва самостійною роботою студентів мотивація займає особливе місце, хоч іноді й недооцінюється викладачами. Вона розробляється кожним викладачем та істотно залежить від рівня його професійної підготовки, досвіду роботи, знання особливостей вузівської дидактики, психології, індивідуальних особливостей студентів, а також підходу до процесу навчання, особливостей системи цінностей в студентському середовищі, традицій і організаційної культури вузу.

При розробці системи мотивації педагогам необхідно враховувати рівень потреб студентів у знаннях і самостійному їх набутті. Модульно-кредитна система містить мотиватори, які закладені в її суть, а саме необхідність оцінки рівня засвоєння кожного змістовного модуля, що дозволяє отримати залік з дисципліни. Мотивацією є також контроль

самостійної роботи, суть якого буде розглянуто нижче. Проте увагу педагогів варто звернути на формування внутрішньої мотивації студента, тому важливо формувати культ знань, інтелектуальної праці, престижність освіченості і професіоналізму. В процесі мотивації дуже велике значення має особистий приклад, так звана харизма викладача. Дослідження свідчать, що самоосвіта педагога, його робота у вузівській бібліотеці або читальному залі, підвищення рівня знань, наукова діяльність, авторитет також впливають на мотивацію студентів до самостійного набуття знань, нових умінь і навичок, прагнення до особистого розвитку і самовдосконалення.

Могутнім мотивом є також система заохочень і санкцій за виконання або невиконання певних завдань, самооцінка отриманих самостійно знань за допомогою тестування. Організація самостійної роботи студентів може бути мотивацією, але й педагогічні прийоми викладання містять мотивуючий чинник.

Спонування (мотивація) до самостійного навчання ґрунтується на: формуванні потреб в навчанні, в набутті і поглибленні знань, в самореалізації, досягненні успіхів у вивченні конкретних дисциплін, отриманні певного соціального статусу в студентському середовищі (знавець в певній галузі, експерт з якихось питань тощо); формуванні інтересу до навчальної дисципліни, наукової галузі, проблеми і т.п.; системі заохочень і санкцій при вивченні навчальної дисципліни за виконання обов'язкової, необов'язкової і бажаної самостійної роботи; системі контролю і оцінки самостійної роботи студентів; харизмі викладача (наявності значущих для студента особистісних і професійних якостей викладача, які можуть бути мотиваторами і предметом для наслідування).

Оскільки процес навчання двосторонній, то істотну роль в ньому відіграє зворотний зв'язок, тобто отримання викладачем інформації про якість знань студентів, набутих як на заняттях, так і самостійно. Найчастіше зворотний зв'язок встановлюється за допомогою контролю. Розрізняють два види контролю самостійної роботи студентів – поточний і підсумковий. Перший здійснюється на практичних, семінарських, лабораторних заняттях, під час зворотного зв'язку на лекціях, в процесі контролю виконання завдань, передбачених планом самостійної роботи і відповідними графіками. Другий вид контролю (підсумковий) реалізується за підсумками вивчення тем, модулів, дисципліни загалом.

Контроль тісно пов'язаний з оцінкою знань студентів, одержаних самостійно; для цього необхідні відповідні критеріїв, доведення їх до відома студентів і використання в процесі контролю. Він може здійснюватися в процесі співбесіди, тестування, виконання контрольних робіт, перевірки конспектів, рефератів, індивідуальних завдань і т.д.

Він повинен відповідати таким основним вимогам: бути стимулюючим, тобто спонукати до самостійного отримання знань, оскільки насамперед дозволяє накопичувати бали для підсумкової оцінки знань з дисципліни, а також сприяти формуванню потреб в нових знаннях; бути систематичним, що дає змогу не тільки поступово накопичувати знання в певній послідовності, а й раціонально використовувати робочий час студента, рівномірно розподіляти навчальне навантаження, що дозволить полегшити процес навчання. Систематичний контроль організує і дисциплінує студента, що дуже важливо для майбутнього фахівця. Він повинен поєднуватися з самоконтролем, причому значення самоконтролю для студента має рости в процесі його навчання.

Терміни поточного контролю визначаються розкладом навчальних занять, графіком індивідуальних консультацій викладача, який веде навчальну дисципліну. Підсумковий контроль визначається розкладом модульних контрольних робіт, заліків і іспитів, який складається і затверджується в установленому порядку. Процес контролю не повинен займати багато часу, тобто контрольне завдання, білет, тести і т. п. не повинні передбачати об'ємних письмових відповідей і громіздких розрахунків. Завдання можуть бути ускладнені на підсумковому контролі.

Разом з педагогічним контролем самостійної роботи студента необхідно заохочувати самоконтролем, завдання якого полягає у визначенні самим студентом рівня засвоєних знань, одержаних умінь і навичок. Викладач повинен надати студентам перелік питань для самоконтролю, тести з ключами правильних відповідей, вправи і задачі з прикладами розв'язків або правильними відповідями, а також критерії оцінки.

Завдання для контролю і самоконтролю є складовою навчально-методичного комплексу і повинні відповідати таким вимогам: прищеплювати та поглиблювати інтерес студента до матеріалу, який вивчається; спонукати його до засвоєння понять, категорій; сприяти отриманню системних знань; формувати репродуктивні і творчі підходи до розв'язання задач, ситуацій, проблем; відповідати певним рівням складності (елементарні, середньої складності, складні, які вимагають нестандартних підходів і рішень); передбачати застосування раніше набутих знань і умінь. Контроль здійснюється як під час аудиторних занять, так і в позааудиторний час.

Контроль самостійного вивчення навчальної дисципліни тісно взаємозв'язаний з оцінкою його результатів. Першим етапом, в цьому, є розробка критеріїв, які повинні враховувати рівень теоретичних знань, набутих практичних умінь і навичок, уміння застосовувати їх при вирішенні практичних задач. При оцінюванні рівня знань необхідно враховувати їх глибину і міцність, рівень і характер мислення, уміння синтезувати знання по окремих темах, складати розгорнутий план відповіді, давати точні формулювання, правильно користуватися понятійним апаратом, а також культуру усної відповіді (багатство мови, логічність і послідовність викладу і т. п.), володіння навичками і прийомами виконання практичних завдань, характер виконання завдань (репродуктивний, творчий).

У процесі оцінки самостійної роботи також важливо враховувати навички її виконання, зокрема самостійного пошуку необхідних джерел інформації, уміння відібрати необхідний матеріал, вести записи (складати тези, конспект, реферат, доповідь тощо), а також навички науково-дослідної роботи. Оцінка самостійної роботи студентів повинна включати уміння застосовувати самостійно одержані знання на практичних заняттях, семінарах, при виконанні лабораторних та інших видів робіт, при проходженні навчальних і виробничих практик.

Важливо, щоб критерії оцінки враховували всі форми і методи контролю знань, можливість використання їх при самоконтролі. Оцінка результатів самостійної роботи здійснюється на основі результатів тестування, співбесіди по конкретній темі учбової дисципліни, при захисті курсових робіт, рефератів, доповідей, повідомлень на навчальних заняттях, наукових гуртках, конференціях, а також при виконанні контрольних робіт, зрізів знань і т. д.

В організації самостійної роботи студентів велике значення має облік результатів самостійного вивчення навчального матеріалу. Викладач повинен не тільки контролювати, а й фіксувати результати контролю. Цей процес необхідно уніфікувати на основі розроблених навчальним закладом правил і форм обліку. Важливо забезпечити його точність і простоту. Інформація про результати контролю може фіксуватися як на паперових, так і електронних носіях. Доцільно використовувати сучасні інформаційні технології в процесі управління самостійною роботою студентів на всіх рівнях.

Ефективність навчального процесу і підготовки фахівців значною мірою залежить від ефективності всіх форм, методів і дидактичних прийомів, які використовуються в процесі навчання студентів, у тому числі самостійної роботи, що вимагає відповідних умов. Основними з них є: забезпечення правильного поєднання обсягу аудиторної і самостійної роботи в навчальних планах; створення системи нормативного і навчально-методичного забезпечення; матеріально-технічне й інформаційне забезпечення з урахуванням наявних можливостей і розвитку нових інформаційних технологій; готовність і можливість професорсько-викладацького колективу до організації і керівництва самостійною роботою студентів; рівень підготовки студентів до виконання самостійної роботи; висока мотивація студентів до пізнання, воля, самодисципліна, організованість; система контролю, оцінки і заохочення самостійної роботи; житлові і побутові умови студентів та ін.

Організація самостійної роботи студентів має враховувати як особливості навчального плану, спеціальності, так і курс, індивідуальні особливості студентів, рівень їх практичних навичок. Особливої уваги заслуговують сучасні педагогічні технології, що передбачають використання нових методів навчання з використанням інтерактивного спілкування, новітніх комп'ютерних програм, Інтернету і т. п. Все це вимагає глибоких і всебічних наукових досліджень. Забезпечення системи педагогічного керівництва самостійною роботою студентів дозволить підвищити ефективність підготовки фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В. Керівництво самостійною роботою студентів // Вища школа. – 2001. – № 4–5. – С. 48–52.
2. Герман Н. Тягунова Н. Адаптація форм самостійної роботи студентів до сучасних технологій навчання // Вища школа. – 2001. – № 4–5. – 53–61.
3. Мороз А. Г. Підготовка майбутнього викладача: зміст і організація. – К., 1997. – 152 с.